

УДК 16:808.5:167

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЛОГІКИ ТА РИТОРИКИ:
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ****THE RELATIONSHIP BETWEEN LOGIC
AND RHETORIC: THE METHODOLOGY OF
RESEARCH****Колотилова Н. А.,**

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри логіки філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна, Київ), e-mail: n_kolotilova@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7450-2981>

Kolotilova N. A.,

PhD in Philosophy, Associate Professor of Department of Logic, Faculty of Philosophy, National Taras Shevchenko University of Kyiv (Ukraine, Kiev), e-mail: n_kolotilova@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7450-2981>

Стаття присвячена уточненню методологічного інструментарію проведення дослідження взаємозв'язку логіки та риторики. Запропонована екстраполяція тлумачення логіки в широкому сенсі як методології та ідей мереології й герменевтичної логіки з царини вітчизняних досліджень юридичної аргументації на проблему взаємозв'язку логіки та риторики. У результаті встановлено, що методологічним інструментарієм дослідження цього взаємозв'язку є мереологічний аналіз та аналітичний і сутнісний види мереологічних визначень. Виділено аргументативну та освітянську складові взаємозв'язку логіки та риторики як визначальні й змістовні, що асимілюють у собі наукознавчий аспект та аспекти обґрунтування й переконання.

Ключові слова: взаємозв'язок логіки та риторики, логіка як методологія, мереологія, аргументативна складова, освітянська складова, обґрунтування, переконання.

The paper deals with the refinement of methodological tools for conducting research on the relationship between logic and rhetoric. An extrapolation of the interpretation of logic in the broad sense as a methodology and ideas of the mereology and hermeneutical logic from the realm of domestic research of legal argumentation on the problem of the interconnection of logic and rhetoric is proposed. As a result, it was established that the methodological tools of the study of this relationship are mereological analysis and analytical and essential types of mereological definitions. The argumentative and educational components of the interrelation of logic and rhetoric as determinative and informative are highlighted, which assimilate the aspects of science studies, justification and persuasion.

Key words: relationship between logic and rhetoric, logic as a methodology, mereology, argumentative component, educational component, justification, persuasion.

Логіка та риторика є тими царинами знання, що мають досить давню історію, в тому числі й у європейському просторі. На сучасному етапі потужного імпульсу їхньому розвитку надає насамперед застосування їх у такому міждисциплінарному напрямі досліджень, як теорія аргументації. Саме в цьому

аспекті у вітчизняній науковій літературі розглядається роль логіки і риторики в аналізі аргументації у філософському знанні в роботі Л. Г. Комахи [5], досить вагомими є дослідження ролі зазначених царин у юридичній аргументації (праці О. Ю Щербини [7], О. М. Юркевич ред. [9] тощо).

Автором вже було розглянуто ретроспективу взаємозв'язку логіки та риторики в роботі [4]. У контексті дослідження цього взаємозв'язку вважаємо досить важливим уточнення методологічного інструментарію його проведення, що власне і становить мету даної статті.

Проблема методології гуманітарних наук, по суті, була і залишається наріжним каменем. Більшою мірою це стосується риторики, ніж логіки, зважаючи на значні досягнення формальної логіки в минулому столітті (класична логіка, модальні логіки, багатозначні логіки тощо). Видатний логік і філософ Г. Х. фон Врігт називав ХХ століття „Золотим століттям Логіки” [3, с. 89]. В. Н. Брюшинкін також відмічав, що логіка з часів Аристотеля зазнала значних змін, перетворилась на окрему науку, що постійно розширює царину досліджуваних міркувань, тоді як риторика „...не дивлячись на два тисячоліття її часом інтенсивного розвитку, так і залишилася емпіричним описом прийомів, які застосовують у більш чи менш успішних зразках переконуючих промов, вченням про прикрашання промови й у кращому випадку більш чи менш послідовною класифікацією цих способів переконання, які застосовують на практиці” [2, с. 7-8].

Досить важливим, на нашу думку, є розрізнення логіки в широкому та вузькому сенсах, яке проводилося О. Ю. Щербиною, щоправда, в питанні відносно ролі логіки в юридичній аргументації. Йдеться про те, що логіка в широкому сенсі виступає методологією (сукупністю підходів, способів, методів, прийомів, процедур) для аналізу юридичної аргументації, а логіка у вузькому сенсі (формальна логіка) є одним із методологічних підходів до її аналізу [7, с. 40]. У такий спосіб певною мірою долається термінологічна плутанина, яка виникає внаслідок змішування понять підхід, метод, теорія. Даючи характеристику методу С. Б. Кримський зазначав, що він відрізняється від методики та техніки тим, що окрім власне процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та певні пізнавальні принципи. Тому метод як систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями. З боку цієї єдності він виступає як методологічний підхід. Сама теорія може розширюватись у метод, адже його теоретичні принципи мають ідейно-пізнавальне значення, а усвідомлення закономірностей, що розкриваються теорією, може бути перекладене у правила дії [6, с. 373].

В іншій вітчизняній роботі з проблематики юридичної аргументації за редакцією О. М. Юркевич

підкреслено особливості практичного мислення юриста, підґрунтям яких є характеристики висхідної множини. Йдеться про мереологічну множини, що постає як уявна емпірична множина: „У зв'язку з цим вважаємо доцільним звернення до мереології, а потім – й до герменевтичної логіки, що базуються на співвідношенні частини й цілого” [9, с. 100]. Подальший розвиток ці ідеї отримали в роботі О. М. Юркевич „Герменевтична логіка” [8].

Відомий фахівець з аргументації у галузі права Е. Т. Фетеріс зазначала, що теоретики аргументації вважають юридичну аргументацію не тільки важливою царинною досліджень, але й важливою царинною застосування ідей, які розробляються в теорії аргументації [11, р. 201]. Інший відомий дослідник Ф. Х. ван Семерен підкреслював, так би мовити, зворотній зв'язок цієї взаємодії, а саме, що відповіді фахівців з юридичної аргументації на важливі питання цієї галузі сприяють розвитку загальної теорії аргументації [10, р. 23].

На нашу думку, розгляд логіки в широкому сенсі як методології, а також мереології й герменевтичної логіки в аналізі юридичної аргументації може бути екстрапольоване в якості методологічного підґрунтя для дослідження проблеми взаємозв'язку логіки та риторики. Тобто логіка загалом виступає як методологія, з одного боку, а з іншого – ідеї мереології як окремого методологічного інструментарію використовуються для аналізу самої логіки та її зв'язку з риторикою. Вище підкреслювалось, що специфіка розвитку риторики не дає можливості цій царині виступати методологією в дослідженні даної проблематики.

Серед ідей мереології, що розроблялись О. М. Юркевич стосовно юридичної аргументації, важливими для дослідження взаємозв'язку логіки та риторики є такі: по-перше, абстрактно-часткові поняття, які „...відображають такі частини мисленневих предметів, як аспекти, сторони, риси, моменти та ін.” [9, с. 103]; по-друге, мереологічний аналіз як перехід від цілого до частин, що „...прояснює склад предмета, уточнює й конкретизує кількість і якість елементів” [9, с. 106], при цьому зворотній перехід слід розглядати як мереологічну інтеграцію, яку складно асоціювати із синтезом; по-третє, такі види мереологічного визначення, як аналітичне визначення, що „...містить опис або просте перерахування складових частин цілого предмета” [9, с. 108], та сутнісне визначення, що „...постає у виявленні початкової сутності предмета як головної (визначальної та змістовної) його частини” [9, с. 109].

У зв'язку з вищезазначеними ідеями мереології, які виступають в якості методологічного інструментарію, можна говорити про те, що саме поняття взаємозв'язку логіки та риторики постає як абстрактно-часткове, в межах якого йдеться скоріше не про аспекти, а про складові цього взаємозв'язку. Мереологічний аналіз цього поняття разом із аналітичним та сутнісним видами мереологічного визначення

дозволяє встановити такі дві визначальні й змістовні складові взаємозв'язку логіки та риторики, як аргументативна та освітянська. Варто зазначити також, що оскільки множина цих складових постає як мереологічна, то для неї характерною буде нечіткість її меж [9, с. 101] й асиметрія інтеграції та дезінтеграції [9, с. 106].

Нечіткість меж множини складових взаємозв'язку логіки та риторики виявляється в тому, що, з одного боку, навряд чи можна говорити про її вичерпність, а з іншого – й аргументативна, й освітянська складові асимілюють у собі інші аспекти цього взаємозв'язку. Асиметрія ж інтеграції та дезінтеграції зазначених складових виявляється в тому, що взаємозв'язок логіки та риторики постає в аргументативній та освітянській складових як визначальних та змістовних, проте їхня інтеграція навряд чи дозволить повністю охопити суть цього взаємозв'язку.

У роботі [4] автор розглядав ретроспективу взаємозв'язку логіки та риторики крізь призму трьох аспектів: аргументативного, освітянського та наукознавчого.

Аргументативний аспект постає в єдності двох складових: обґрунтування та переконання. У теоретичному осмисленні процесів аргументації, що останнім часом досить активно здійснюється представниками логіко-риторичного знання, обґрунтування виступає як логічна процедура через її нормативний характер, оскільки фіксуються правила, дотримання яких забезпечує логічну коректність міркувань. Переконання як риторична характеристика означає, що оратору потрібно обрати такий спосіб обґрунтування, який вплине на аудиторію. У переконуючій складовій, на відміну від логічної, важко говорити про нормативність як правильність, йдеться про ефективність. Історична ретроспектива розвитку логіки і риторики зокрема засвідчує, що логіка опікувалася переважно тим, яким чином певна думка обґрунтовується або підтверджується іншими думками, а риторика тим, які чинники разом з наведеним обґрунтуванням зумовлюють вплив певної думки на слухачів [4, с. 5].

Освітянський аспект взаємозв'язку логіки і риторики полягає в тому, що протягом багатьох століть ці дисципліни вивчалися в закладах освіти. Відповідні навчальні курси, з одного боку, висвітлювали рівень теоретичних розробок у певний історичний період розвитку людства, а з іншого – репрезентували „технічний” бік зазначених дисциплін як мистецтва побудови аргументації та виголошення промов, на що зазначені дисципліни переважно й були орієнтовані [4, с. 5-6].

У другій половині ХХ ст. внаслідок бурхливого розвитку логіки і риторики поступово виокремлюється і третій аспект у проблемі їхнього взаємозв'язку, який можна охарактеризувати як наукознавчий. У більшій мірі цей аспект стосується риторики, ніж логіки, оскільки науковий статус риторики перебуває під сумнівом, особливо зважаючи на величезну

кількість різноманітних тренінгів з ораторського мистецтва, які покликані розвинути навички публічних промов, переконання співрозмовників. Для логіки ця проблема актуалізувалась завдяки розвитку неформальних досліджень проблематики аргументації: з одного боку, в контексті власне теоретичних розробок, а з іншого боку, розвитку та викладання логіки як навчальної дисципліни, а більшою мірою в контексті таких дисциплін логічного циклу, як, наприклад, еристика, критичне мислення тощо [4, с. 6].

Зважаючи на ретроспективу взаємозв'язку логіки і риторики та вищенаведений методологічний інструментарій, можемо уточнити співвідношення аспектів дослідження самої проблеми взаємозв'язку зазначених дисциплін. Насамперед у цій проблемі слід виділити дві складові – аргументативну та освітянську, що мають сутнісне значення, з одного боку, а з іншого – підкорюють собі інші складові та аспекти. Аргументативна складова асимілює в собі не лише обґрунтування (власне логічну характеристику) і переконання (власне риторичну характеристику), але й наукознавчий аспект. Цей аспект зачіпає не тільки меншою мірою логіку (проте, як зазначає О. Ю. Щербина, сучасний стан розвитку логіки характеризується втратою визначеності, адже не існує єдиної відповіді зокрема на таке важливе питання: який предмет логіки як науки [7, с. 22-23]), більшою ж риторику, оскільки її науковий статус залишається під сумнівом, але й теорію аргументації загалом, в якій окремо виділяють логічний і риторичний (а також ще й діалектичний) підходи в аналізі аргументації [12]. Хоча на сучасному етапі теорія аргументації як міждисциплінарна царина досліджень досить бурхливо розвивається, проте не можна говорити про її існування у вигляді самостійної науки [7, с. 273; 10, р. 12].

Аргументативна складова досить яскраво демонструє взаємозв'язок логіки та риторики, оскільки в ній йдеться про спільний об'єкт дослідження, яким початково було вербальне мислення, а згодом аргументація як певна інтелектуальна діяльність, що спрямована на захист людиною своїх положень. Л.Г. Комаха з цього приводу пише: „Аргументація асимілює не лише логіку („техніку мислення“), але й мистецтво підкорювати думку, почуття і волю індивіда („техніка переконання“)” [5, с. 12]. Ядро цієї діяльності утворюють міркування, що власне й є предметом логіки як науки. Тобто логіку цікавить насамперед перехід від засновків міркування, які виражають відоме знання, до висновку, який виражає нове знання. Завданням логіки є встановлення правил, що визначають коректність такого переходу. Риторика цікавить насамперед переконливість тих чи інших міркувань, які застосовує оратор для впливу на аудиторію.

Освітянська складова взаємозв'язку логіки та риторики також асимілює в собі як наукознавчий аспект, так і чинники обґрунтування та переконання. Наукознавчий аспект цієї складової постає насампе-

ред в тлумаченні зазначених дисциплін як навчальних курсів, які спрямовані на розвиток комунікативних компетентностей майбутніх фахівців будь-якої царини діяльності. Мається на увазі структурна побудова і змістовне наповнення логіки та дисциплін логічного циклу, до яких якраз і слід відносити риторику як мистецтво переконання. Навіть якщо риторика витлумачується як дисципліна філологічного циклу, тим не менш різні підручники з цієї дисципліни все одно містять матеріал, що означається як „логічна культура оратора”, яка передбачає розгляд логічних законів, логічних доказів тощо (наприклад [1, с. 164-167]).

Варто зазначити, що поява неформальної логіки як окремого напрямку сучасного логічного знання в 70-х роках ХХ ст. якраз і була пов'язана насамперед з практикою освіти. Значні успіхи формальної логіки завдяки застосуванню методу формалізації втілились у низку логічних теорій, побудованих за суворими правилами. Однак питання про прийнятність вихідних положень при цьому перебувала поза компетенцією формальної логіки. У результаті чого подібні теорії залишились далекими від реальних процесів спілкування, суперечки, переконання тощо. Яскравим прикладом переорієнтації тогочасної логіки на повсякденну практику міркувань є підручник Г. Кехена „Логіка і сучасна риторика” [13]. З іншого боку, він демонструє також і те, що в аналізі і побудові переконливих міркувань (cogent reasoning) логіка та риторика тісно пов'язані. У передмові до десятого видання зокрема зазначається, що хоча Г. Кехен написав низку книжок, саме ця була його улюбленою, оскільки допомагала людям критично мислити про світ і ті рішення, які вони приймають. Специфіка його підходу полягала в практичному застосуванні принципів логіки до аналізу міркувань з політичних та соціальних тем, а не в математичній структурі логіки. Тому в книзі дуже мало формальної логіки, хоча сам автор писав багато текстів саме з формальної логіки. Сьогодні такий підхід відомий під назвою „критичне мислення”, а в 1971 році, коли світ побачило перше видання, ним користувалися викладачі філософії, і книга сприяла популяризації цього руху [13, р. viii].

Таким чином, можна говорити про те, що в минулому столітті взаємозв'язок логіки та риторики втілюється зокрема у неформальній логіці, яка уособлює, так би мовити, рух з боку логіки до риторики. Рухом же з боку риторики з закликком переосмислення логіки була відома концепція нової риторики Х. Перельмана та Л. Ольбрехтс-Титеки [14].

У сучасному освітньому просторі України навчальні курси з логіки та дисциплін логічного циклу мають досить важливе значення, оскільки спрямовані на розвиток комунікативних компетентностей, без чого важко говорити про формування фахівців будь-яких царин діяльності. На нашу думку, ядром таких навчальних дисциплін, як логіка, риторика, еристика, критичне мислення тощо має бути саме вчення

про аргументацію в єдності аспектів обґрунтування та переконання. При цьому варто наголосити, все ж таки, на першості логіки в цьому ряду, адже знання її законів важливе і в ораторській практиці, і в різноманітних суперечках, і в критичній оцінці текстів.

Розгляд аргументативної та освітянської складової взаємозв'язку логіки та риторики веде до того, що насправді ці складові є однопорядковими, оскільки орієнтовані на практичну царину людської життєдіяльності. Розвиток цих дисциплін в минулому й особливо на сучасному етапі зрештою обумовлюється запитом того чи іншого суспільства на фахівців, які вміють аргументувати свої положення, критикувати положення опонентів, переконувати аудиторію під час публічних виступів, суспільних дискусій, громадських слухань тощо. Система освіти, особливо вищої, повинна бути зорієнтована в тому числі на розвиток й удосконалення вищезазначених компетентностей.

Варто підкреслити, що якраз практична орієнтованість складових взаємозв'язку логіки та риторики ще раз засвідчує можливість застосування ідей мерелогії та герменевтичної логіки як методологічного інструментарію для дослідження цієї проблеми взаємозв'язку. Вище зазначалось, що початково розробка такої методології пропонувалась у зв'язку з особливостями практичного мислення юриста. На відміну від теоретичного мислення, практичне ґрунтується на відношенні частини і цілого [9, с. 99]. Таким чином, бачимо подвійність практичної характеристики: з одного боку, аргументативна та освітянська складові взаємозв'язку логіки та риторики орієнтовані передусім на суспільну практику, а з іншого – саме виділення цих складових базується на відношенні частини і цілого, що характеризує практичне мислення.

У результаті уточнення методологічного інструментарію дослідження проблеми взаємозв'язку логіки та риторики можна зробити такі висновки. По-перше, його методологічним підґрунтям виступають тлумачення логіки в широкому сенсі як методології, а також ідеї мерелогії та герменевтичної логіки, які екстраполюються з вітчизняних досліджень юридичної аргументації. Серед останніх важливими є абстрактно-часткові поняття, мерелогічний аналіз, аналітичний та сутнісний види мерелогічних визначень з усіма притаманними їм характеристиками (нечіткість меж мерелогічної множини, асиметрія інтеграції та дезінтеграції). По-друге, застосування цього інструментарію дозволяє розглядати саме поняття взаємозв'язку логіки та риторики як абстрактно-часткове, в межах якого внаслідок мерелогічного аналізу разом з мерелогічними визначеннями встановлено аргументативну та освітянську складові взаємозв'язку логіки та риторики як визначальні й змістовні, що асимілюють у собі наукознавчий аспект та аспекти обґрунтування й переконання.

Список використаних джерел

1. Абрамович, С.Д. та Чікарькова, М.Ю. 2001. *Риторика*. Львів: Світ.
2. Брюшинкин, В.Н. 2008. *Аргументорика: исходная абстракция и методология*. В: Модели рассуждений – 2: Аргументация и рациональность: Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта. с.7-19.
3. Вригт, Г.Х. фон. 1992. Логика и философия в XX веке. Перевод А.Б. Фроловой. *Вопросы философии*, № 8, с.80-91.
4. Колотилова, Н.А. 2019. *Логика і риторика: ретроспектива взаємозв'язку*. Київ: Центр учбової літератури.
5. Комаха, Л.Г. 2015. *Логічні засади аргументації у філософському знанні*. Київ: Центр учбової літератури.
6. Кримський, С.Б. 2002. *Метод*. В: Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис. с.373.
7. Щербина, О.Ю. 2013. *Логіка та юридична аргументація*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”.
8. Юркевич, О.М. 2018. *Герменевтична логіка*. Lambert Academic Publishing, Riga, Latvia, European Union.
9. Юркевич, О.М. ред. 2015. *Юридична аргументація. Логічні дослідження*. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків: Право.
10. Eemeren, F.H. van. 2001. *The State of the Art in Argumentation Theory*. In: F.H. van Eemeren, ed. *Crucial Concepts in Argumentation Theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press. p.11-26.
11. Feteris, E.T. 2001. *Argumentation in the Field of Law*. In: F.H. van Eemeren, ed. *Crucial Concepts in Argumentation Theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press. p.201-218.
12. Groarke, L. 2017. *Informal Logic*. In: Stanford Encyclopedia of Philosophy. [online]. Available at <<http://plato.stanford.edu/entries/logic-informal/>> [Accessed 16 July 2018].
13. Kahane, H. and Cavender, N. 2006. *Logic and Contemporary Rhetoric. The Use of Reason in Everyday Life*. Tenth edition. Thomson Wadsworth.
14. Perelman, Ch. and Olbrechts-Tyteca, L. 1969. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Translated from French by J. Wilkinson and P. Weaver. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

References

1. Abramovych, S.D. ta Chikar'kova, M.YU. 2001. *Rytoryka (Rhetoric)*. L'viv: Svit.
2. Bryushinkin, V.N. 2008. *Argumentorika: iskhodnaya abstraktsiya i metodologiya (Argumentoric: the original abstraction and methodology)*. V: Modeli rassuzhdeniy – 2: Argumentatsiya i ratsional'nost': Kaliningrad: Izd-vo RGU im. I. Kanta. s.7-19.

3. Wright, G.H. fon. 1992. *Logika i filozofiya v XX veke* (Logic and philosophy in the twentieth century). Perevod A.B. Frolovoy. *Voprosy filozofii*, № 8, s.80-91.
4. Kolotilova, N.A. 2019. *Lohika i rytoryka: retrospektyva vzayemozv'yazku* (Logic and rhetoric: a retrospective of the relationship). Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
5. Komakha, L.H. 2015. *Lohichnizasadyarhumentatsiyi u filozofs'komu znanni* (Logical bases of argumentation in philosophical knowledge). Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
6. Kryms'kyy, S.B. 2002. *Metod* (Method). V: *Filozofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk*. Kyiv: Abrys. s.373.
7. Shcherbyna, O.YU. 2013. *Lohika ta yurydychna arhumentatsiya* (Logic and legal argumentation). Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr „Kyivivs'kyi universytet”.
8. Yurkevych, O.M. 2018. *Hermenevtychna lohika* (Hermeneutical logic). Lambert Academic Publishing, Riga, Latvia, European Union.
9. Yurkevych, O.M. red. 2015. *Yurydychna arhumentatsiya. Lohichni doslidzhennya* (Legal Argumentation. Logical research). 2-he vyd., pererob. ta dopov. Kharkiv: Pravo.
10. Eemeren, F.H. van. 2001. *The State of the Art in Argumentation Theory*. In: F.H. van Eemeren, ed. *Crusial Concepts in Argumentation Theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press. p.11-26.
11. Feteris, E.T. 2001. *Argumentation in the Field of Law*. In: F.H. van Eemeren, ed. *Crusial Concepts in Argumentation Theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press. p.201-218.
12. Groarke, L. 2017. *Informal Logic*. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Available at <<http://plato.stanford.edu/entries/logic-informal/>> [Accessed 16 July 2018].
13. Kahane, H. and Cavender, N. 2006. *Logic and Contemporary Rhetoric. The Use of Reason in Everyday Life*. Tenth edition. Thomson Wadsworth.
14. Perelman, Ch. and Olbrechts-Tyteca, L. 1969. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Translated from French by J. Wilkinson and P. Weaver. Notre Dame: University of Notre Dame Press.